

ЗОРАН ЂЕРИЋ

ПУШКИН И БОГ

Уз преводе религиозних стихова А. С. Пушкина

Александар Сергејевич Пушкин (Москва, 6. јун 1799 – Санкт Петербург, 10. фебруар 1837). Уз овако великог песника могу да стоје и питања, попут оног које су постављали његови савременици, а потом и многи други током XIX и XX века, као и на почетку XXI: Да ли је Пушкин веровао у Бога?

У детињству и у младости Пушкин се осећао као потпуно нерелигиозна особа. Његов отац и мајка имали су велику библиотеку, у којој су доминантно место заузимали представници просветитељства: Волтер (Voltaire) и Дидро (Diderot), али и класицизма – Молијер (Molière, познат, између осталог, по критици лицемерног католичког свештенства). Ова литература, заједно са утицајем његових родитеља (отац, Сергеј Љвович (1767–1848), био је светски досетљивац и песник аматер пореклом од руске породице истакнутог племства која води порекло из 12. века, а његова мајка, Надежда Осиповна Ханибал (1775–1836), Ханибалова унука и преко баке по оцу потомак немачког и скандинавског племства), који су се одликовали тадашњим модерним волтеријанским погледима (Волтеров филозофски став је била борба против религијског фанатизма), нагнала је дечака да размишља о суштини религије. Рано је почео да не верује хришћанским догмама и ритуалима и развио је подругљив став према религији као таквој. Овај процес се наставио у Лицеју (у Царском Селу, поред Санкт Петербурга), који је Пушкин похађао 6 година, од самог отварања, 1811. године. Апогеј Пушкиновог порицања хришћанства достигнут је током његовог јужног изгнанства (у Кишињев и Одесу), када је у Одеси узео лекције из „чистог атеизма” код извесног енглеског филозофа.

Пушкин је много и са задовољством исмевао „свештенике”, посвећујући им оштре епиграме и саркастичне стихове. Хришћански обреди, молитве, смирење – све то млади песник сматра лицемерјем, које прикрива праве и никако узвишене мотиве људског понашања. Пушкин се супротстављао свему, отворено исмејавао све.

Пушкинови односи са представницима црквених власти потпуно су се погоршали. Тада му то уопште није сметало. Уживао је у духу слободе, могућности да ствара, изражава се и страшно протестује против друштва у којем се нашао после Лицеја.

Како су године пролазиле, природна потреба да се протестује против свега постепено је замењена потребом за размишљањем и анализом. Код одраслог Пушкина више нема оних неконтролисаних импулса бескомпромисног порицања. И даље је остао непоправљиви заљубљеник у живот, и даље је волео веселе забаве са пријатељима, „брзо распламсале и исто тако брзо угашене пожаре љубавних веза”, жучне расправе уз чашу шампањца и коцкање, у којем је понекад губио све. Али ово је био другачији Пушкин. У њему се све чешће будила потреба за самоћом, могао је да проведе сате размишљајући о књизи или чланку који га занима. Ако је нешто написао, све више времена је трошио на полирање песничког или прозног дела. Желео је да изрази своје мисли што потпуније, јасније и једноставније.

У Пушкиновој лирици друге половине његовог живота често се налазе песме које се на овај или онај начин дотичу теме вере, смрти и бесмртности. Много је размишљао о смислу људског живота. Вероватно су га питања на која није могао да нађе одговор навела да напише песме „Пустињски оци и непорочне жене”, „Десета заповест” и „Световна моћ”. Њему блиски људи су отишли, смрт је све више корачала поред њега, наговештавајући илузорност и крхкост земаљског постојања и земаљских задовољстава.

Упркос огромном кругу пријатеља и обожавалаца, упркос породици која га је волела, Пушкин је акутно осећао своју усамљеност. Ходао је кроз живот „као затвореник који планира бекство из затвора или као путник који жури да преноћи пред кишу”. Био је заокупљен мислима о крхкости постојања и потреби да се пронађе „врхунац” који су светитељи видели својим унутрашњим погледом.

То не значи да је Пушкин одједном поверовао у Бога. Највероватније је у души остао атеиста, у смислу у ком ми користимо овај концепт, али је постао философ. Он је веома добро познавао Библију, памтио је многе молитве напамет и, према Вјаземском, дивио се њиховој лепоти. Духовна лепота, чистота душе – то га је

сада привукло. Исус разапет на крсту симбол је оскрнављених снова, нада и тежњи. Тако је „одрасли” Пушкин доживљавао хришћанство.

У последњим сатима свог живота, умирући Пушкин је видео свештеника. Био је то отац Петар. Тајна исповести је неприкосновена, па никада нећемо сазнати о чему су говорили прости духовник и „сунце руске поезије”. Али касније је отац Петар рекао Пјотру Вяземском (Пётр Андреевич Вяземский, 1792–1878), Пушкиновом блиском пријатељу, такође песнику, да је Александар Сергејевич у тим тренуцима био испуњен побожношћу. „Сузе су блистале у очима свештеника, који је много тога видео, када се присећао свог разговора са умирућим песником – таквом снагом се узбуђење ове велике душе преносило на оне око њега. Чак и они који су били навикли да причешћују оне који се опраштају од земаљског живота били су шокирани Пушкиновом духовном снагом.”

Можемо ли са сигурношћу рећи да је Пушкин радикално променио своје мишљење о религији у одраслом добу? Наравно, његов однос према хришћанству постао је другачији. Открио је праву лепоту скривену у вери. Сасвим је могуће да је уз њену помоћ успео да реши разна питања која се неминовно постављају пред сваким човеком када достигне духовну зрелост. Није се претворио у безусловно верујућу особу, али је, можда, успео да угледа светлост у својој души и, релативно говорећи, да види управо оно „светло благодати” о коме је сањао Сергије Радоњешки (Сергий Радонежский, 1314–1392), који је био монах и светитељ Руске православне цркве.

Пишући о религиозним идеалима А. С. Пушкина, С. Н. Введенски (Введенский, Сергей Николаевич, 1867–1940) истиче да до краја XIX века питање религиозног елемента у Пушкиновом делу није било предмет посебних истраживања. У обимној литератури о овом песнику (индекс до 1886, који је саставио В. Межов, садржи 4587 бројева; најважнији радови и материјали који су се појавили после овог времена наведени су у Брокхаусовом енциклопедијском речнику, стр. 849–851), само две брошуре су уско везане за ово питање, а то су: В. Николски, *Идеали Пушкина* (Санкт Петербург, 1882. и 1887) и Архиепископ Никанор, *Беседа у недељу блудној сина, ѿг. ѿмен слуге Божијей Александра (ѿесника Пушкина), ѿсле ѿдесетѿодушњице његове смртии* (Москва, 1889, 2. издање). Први аутор је, у складу са својим задатком, могао да посвети Пушкиновим религиозним идеалима релативно мали обим свог дела (стр. 47–54), а Високопреосвећени Никанор је почео да пореди

Пушкина и блудног сина, а самим тим и песникови верски ставови на многим местима Беседе добијају не сасвим природно тумачење (С. Н. Введенски, *Православни сабеседник*, 1899).

Почетком века ХХI поново се постављају питања: да ли је Пушкин био религиозна особа? Какав је био његов однос према руском свештенству и православној цркви, као и према хришћанству и вери уопште? Да ли је веровао у бесмртност душе и у Промисао? Проучавање ових питања је оптерећено значајним потешкоћама. Као што је познато, савременици су у Пушкину видели „чистог” песника и, попут Баратинског (Евгений Абрамович Баратынский, 1800–1844), били су изненађени када су у њему нашли не само бриљантног песника већ и дубоког мислиоца. Поред тога, током његовог живота, Пушкинови погледи су се мењали, укључујући и оне на религију. Коначно, у савременим руским условима ова тема добија изузетно осетљив карактер, спречавајући непристрасна, објективна истраживања: као што се то више пута дешавало у прошлости, Пушкин је поново постао предмет идеолошке конфронтације, али ако је раније био виђен као револуционар и атеиста, сада се често претвара у дубоко верујућег православног хришћанина.

Након слома совјетског система у Русији, поново су објављена дела о Пушкину руских религиозних философа и јерараха Православне цркве, појавиле су се десетине књига и чланака, одржане конференције и „читања” чија је сврха била да се докаже да је Пушкин био дубоко религиозан православног песник. На овој позадини издвајају се озбиљна и образложена дела Б. Васиљева, Г. Лескиса, И. Сурата и пре свега бројне књиге и чланци В. Непомњашчег. Чудно је да у совјетско време нема озбиљних студија на тему „Пушкин и религија”.

В. Непомњашчиј (Валентин Семёнович Непомнящий, 1934–2020) признаје да се у проучавању Пушкиновог дела, не може „једно прећутати, друго ретуширати, треће изгурати свом снагом”, што се, нажалост, често среће у делима савремених „православних” пушкиниста. Он такође признаје да „Пушкин има мало декларација прикладних за ’православно новинарство’, а оне које постоје се често могу тумачити, пре, у смислу философске рефлексације или културне позиције него личне исповести. Штавише, Пушкинови ’свакодневни’ и ’теоријски’ судови о хришћанским темама, његовим стваралачким поступцима могу бити, са православне црквене тачке гледишта, чудни, не баш писмени, понекад за осуду”. Ипак, В. Непомњашчиј тврди да се Пушкинов поглед на свет не изражава у овим „пресудама” и „креативним поступцима”, већ у општем „духу” његовог дела...

Несумњиво је, како истиче Феликс Раскољников (Раскољников), да се Пушкинов однос према руском свештенству и цркви, према хришћанству и религији уопште заиста променио последњих година његовог живота, али је Пушкин задржао и елементе античког и романтичног поглед на свет, и није се у потпуности опростио од наслеђа просветитељства. По његовом мишљењу, иако је Пушкин постао руски национални песник, он није одбацио европску културну баштину и постао православни хришћанин.

Црква је коначно прихватила Пушкина као хришћанског песника 1899. године, када је, током прославе стогодишњице његовог рођења, Пушкин званично проглашен за највећег националног песника. То не значи да је концепт Пушкина као „разметног сина“ Цркве заборављен; напротив, усвојили су га и развили и црквени поглавари и руски религиозни филозофи прве половине XX века, али је акценат преуређен и извршене су значајне промене. Нови приступ Цркве у процени личности и дела Пушкина први је формулисао митрополит Антоније (Храповицки) у својој „Беседи пред парастос о Пушкину“, а касније је постао традиционалан. Ако су раније Пушкинови „греси“ истицани, сада су они с правом препознати као не тако озбиљни, поготово што их је касније искупио, а његова младалачка бласфемија и волтеризам почели су да се посматрају као последице штетног утицаја секуларизованог друштва којем је песник припадао.

Напомене уз преведене њесме:

Од 11 песама, колико их је, према сајту *РусСтих* Пушкин посветио религији и Богу, превео сам пет. Прва од њих, „Десета заповест“, настала је 1821, исте године када је написао сатиричну поему *Гаврилијада*, крајње ироничну према религији и Богу. Пушкин се тада налази у прогонству на југу (Кишињев и Одеса). Ту је постао и члан масонске ложе Овидиј. Отуда је ова песма не само неочекивана и неубичајена у његовом тадашњем опусу већ индикативна за његову духовност, потребу за благословом, јер је „у тајности страдао“. С временом је, како то запажају пушкинисти, код њега сазрело уверење (на почетку безнадно трагично) да у свету делују објективни закони које човек није у стању да поколеба, без обзира на то колико су одважне и прекрасне његове намере. С таквим је гледиштем, у истом том прогонству, у Кишињеву, био започет, у мају 1823, роман у стиховима *Јевђениј Оњџин*.

Велики руски песник имао је снажну страст према многим женама. Једно од првих места с правом заузима Е. К. Воронцова

(Јекатарина/Екатарина, 1792–1880), дворска дама, коју је песник упознао током јужног изгнанства. Љубавници су били приморани да сакрију чак и своју преписку. Пушкин је био изузетно носталгичан за женом коју је волео, цртао је њене портрете у албуму и посветио јој песме. Једна од њих је песма „Анђео” (1827).

На први поглед, песма је далеко од љубавне лирике и посвећена је вечној конфронтацији добра и зла. Ова конфронтација поприма за аутора особен карактер. Насупрот устаљеним религиозним идејама, песник допушта извесну снисходљивост према „мрачном демону”. При погледу на „нежног анђела”, чак и паклени гласник доживљава „нежност”. Демон је толико задивљен лепотом и чистотом анђела да се нехотице обраћа њему тражећи опроштај. У насилном изливу покајања, он признаје: „Нисам... све мрзео, нисам... све презирао”. Дакле, код Пушкина добро побеђује зло не као резултат жестоке борбе, већ кроз кротост и смирење, што, у принципу, не противречи хришћанским канонима. „Анђео” је одличан пример дела у коме је љубавна лирика вешто преплетена са религиозним заплетом.

Песму „Пустињски оци и непорочне жене” Пушкин је написао 22. јула 1836. године. Лирско расположење у делима последњих година његовог живота подстиче интересовање читаоца да разуме читав животни и стваралачки пут песника. У песмама овог времена могу се пратити мотиви смрти, што наговештава предсећање трагедије. Главна тема песме „Пустињски оци и непорочне жене...” је важност искрене молитве покајања. Главна идеја коју је Александар Сергејевич желео да пренесе јесте да човек, прошавши патњу и покајање за своје грехе, задобије благодат и да му постану јасне разлике између добра и зла, које су раније биле невидљиве.

Песма „Световна моћ” део је циклуса који је настао на основу утисака жалосних дана Великог поста, који су се за Пушкина поклопили са даном смрти његове мајке. Песма је настала у лето 1836. године. Остало је само неколико месеци до ауторове смрти. Током овог периода песник је живео у дачи у близини Санкт Петербурга. А у пролеће, за време Страсне недеље, умирала му је мајка, умирала је на сам дан Васкрса. Очигледно је тада, на Велики петак 1836. године, песник дошао на богослужење у Казањску катедралу. Тамо је видео два војника, стражара, чији је задатак био да одржавају ред у храму код Покрова (слика Христа на платну). Жанр је религиозна лирика, метар је јампски хексаметар са суседном, парном римом. Нема поделе на строфе, риме су отворене и затворене. Лирски јунак је сам аутор. Композиција је једноделна. Сам наслов песме захтева неко објашњење. Песник почиње препри-

чавањем јеванђељских догађаја: помиње крст („Животворно дрво”), распеће, Марију грешницу (што значи Марију Магдалену), Пресвету Дјеву (Богородицу). Затим се враћа на стварност свог времена: „али у подножју Часног крста сада видимо два стражара”. Песник је огорчен и љутито иронизира: бојите ли се лопова или мишева? Или се можда „плашите да ће вас руља увредити?” Или „зар обичним људима није наређено да буду овде?”

Прво што вам пада у очи је несумњива вера А. С. Пушкина. Без сенке слободоумља, философирања, измишљања амандмана и резерви. Верује једноставно, као и сваки православац. Овај пример религиозне лирике води читаоца у дане Страсне недеље 1836. године.

Песма „Световна моћ” дуго је остала необјављена.

Спорови око Пушкиновог ауторства песме „Оче наш” трају до данас. Песма је први пут објављена у књизи *Нове њесме Пушкина и Шевченка*, коју је објавио И. Г. Головин 1859. године у Лајпцигу. Рукопис ове песме Александра Сергејевича Пушкина није пронађен. Песму, а потом и књигу под истим називом (у којој су објављене „Белкинове и друге приповетке”), на српски су превели Ранко Гојковић и Божидар Ковачевић. Издавач је „Бернар”, Стари Бановци, 2019. Превод који сам сачинио разликује се од претходног, јер је настојао да испоштује риме, а самим тим и ритам ове песме. Оченаш (стгр. Πάτερ ἡμῶν, лат. *Pater noster*, стсл. Оцѣ њашѣ, црсл. Очѣ нашь), познат и као Молитва Господња, хришћанска је молитва и по Новом завету приповедана је од самог Исуса Христа. Пушкин је незнатно парафразирао, а потом и римовао познати текст молитве.

Ови преводи посвећени су мојој драгој, прерано преминулој пријатељици Тањи Поповић (1963–2020), ауторки изузетне књиге о Пушкину (Таня Попович, *А. С. Пушкин в диалоге с груѣм*, Большое Болдино, Издательство Нижегородского госуниверситета, Нижний Новгород 2018) и Радојки Тмушић, мојој професорки руског језика, која ме је заинтересовала за великог руског песника још у средњој школи.